

La comunitat sorda de Catalunya i la llengua de signes catalana (LSC)

Santiago Frigola i F. Javier Álvarez

Universitat Pompeu Fabra (Laboratori de llengua de signes catalana)

santiago.frigola@upf.edu

Recepció: 10/12/2018, acceptació: 13/01/2019

Resum: El concepte de comunitat sorda va associat a la llengua de signes, i aquesta continua sent relativament desconeguda i incompresa en àmplies capes de la societat, tot i ser una llengua natural per al nen sord, i tot i els avenços en l'estudi i el reconeixement progressiu i la legalització que té en diversos països.

Com a conseqüència d'això, l'educació i el desenvolupament normal del nen sord es veuen seriosament afectats. L'objectiu d'integrar-lo en la societat dins d'una educació oral només ofereix garanties d'èxit en un nombre indeterminat de casos, atesa l'absència d'estadístiques oficials.

Catalunya no ha estat una excepció i en aquest article es parla del procés educatiu i del moviment associatiu que ha estat i és l'amalgama que ha unit, fins ara, la llengua de signes catalana amb la comunitat sorda.

Paraules clau: comunitat sorda, llengua de signes catalana (LSC), moviment associatiu sord, reconeixement de llengües de signes, persones sordes.

La comunidad sorda de Cataluña y la lengua de signos catalana (LSC)

Resumen: El concepto de comunidad sorda va associada a la lengua de signos, la cual, pese a ser una lengua natural para el niño sordo, a los avances en su estudio y al progresivo reconocimiento y legalización en varios países, sigue siendo relativamente desconocida e incomprensible en amplias capas de la sociedad.

Como consecuencia, la educación y desarrollo normal del niño sordo se ven muy afectados por el enfoque clínico de la sordera y el objetivo de integrarlo en la sociedad con una educación oral, sin tener garantizado el éxito en este desempeño, más que en un número de casos, indeterminados ante la ausencia de estadísticas oficiales.

Cataluña no ha sido una excepción y en este artículo se habla del proceso educativo y del movimiento asociativo que ha sido y es la amalgama que ha unido, hasta ahora, la lengua de signos catalana con la comunidad sorda.

Palabras clave: comunidad sorda, lengua de signos catalana (LSC), movimiento asociativo sordo, reconocimiento de lenguas de signos, personas sordas.

Deaf community in Catalonia and the Catalan sign language (LSC)

Abstract: The concept of deaf community is associated to sign language, which, in spite of being a natural language for a deaf child, the advances in its study and progressive recognition and legalisation in various countries, continues to be relatively unknown and misunderstood in wide layers of society.

As a consequence, the education and normal development of a deaf child become very affected by the clinical approach to deafness and the objective of integrating it in society with oral education, without guaranteed accomplishment, more than in a number of cases, undetermined in the absence of official statistics.

Catalunya has not been an exception and in this article we speak about the educational process and the associative movement as is the amalgam that has joined, since now, Catalan sign language with the deaf community.

Keywords: deaf community, Catalan sign language (LSC), deaf associative movement, sign languages recognition, deaf people.

1. INTRODUCCIÓ

El concepte de comunitat sorda va associat a la seva llengua, és a dir, a la llengua de signes, la qual, malgrat els avanços actuals, segueix sent força desconeguda i poc compresa. La llengua de signes, no obstant això, per a una persona sense audició des del naixement o des d'una edat primerenca, és la llengua natural. Fa relativament poc, la situació ha començat a canviar en alguns països i comença a ser reconeguda pels legisladors, i Catalunya n'és un exemple. En aquest article es descriu el procés que ha dut al reconeixement legal de la llengua de signes catalana (LSC) i el llarg camí que s'ha hagut de recórrer per arribar-hi.

Si una comunitat es defineix com un grup de persones amb unes característiques comunes que comparteixen un mateix idioma, identitat, sentiment de pertinença, etc., la comunitat sorda, com a col·lectiu social, pertany a aquesta categoria, amb un idioma i unes peculiaritats pròpies: la formen persones sordes i oïdores signants amb coneixements profunds de les seves característiques (Frigola 2010). Així, la comunitat sorda no es defineix per un espai geogràfic determinat sinó per una experiència vital comuna de caràcter visual. Entre els valors més importants de la comunitat sorda destaquen la llengua de signes i les activitats culturals pròpies. Així mateix és dipositària d'una història, tradicions, costums i produccions artístiques al voltant de la llengua de signes.

La primera consideració històrica del col·lectiu de persones sordes és la d'una comunitat patològica, discapacitada. És la pròpia discapacitat la que motiva el contacte social mitjançant l'agrupament. D'aquesta manera té origen la pròpia cultura i la pròpia llengua de la comunitat sorda (*fig.1 i fig.2*) (Frigola 2010). No existeix una data determinada que en confirmi l'aparició a Catalunya. S'estima que va ser en la dècada dels setanta quan va sorgir un moviment reivindicatiu de la llengua de signes, la cultura i la identitat sorda a Catalunya, però el col·lectiu sord ja fa més de 200 anys que existeix, ja que les escoles de sords a Barcelona ja existien i aplegaven infants sords que eren o esdevindrien signants (Frigola 2010).

FIGURA 1. Tertúlia del Centre Familiar de Sordmuts de Barcelona (1902)

Font: SordPress.

Font: SordPress

2. TERMINOLOGIA

Des de temps remots, un terme per descriure les persones sordes ha estat *mut*s, atès que no podien respondre als estímuls auditius i no responien amb la parla. Un altre terme que encara s'utilitza molt sovint, fins i tot en els mitjans de comunicació, és el de *sordmut*, perquè s'associa indegudament la falta de parla natural amb la manca d'audició. Per exemple, en la *Història dels animals* (llibre IV,9,15-16 (537a)) Aristòtil ja es refereix a la sordesa de la manera següent: «Els que són sords de naixement són també sempre muts; no obstant això tenen una veu, però no es pot articular». Actualment s'està imposant el terme *persona sorda* com a terme més respectuós en contraposició a *sord/a*.

Recentment s'ha començat a fer una distinció entre la concepció de la sordesa en termes lingüístics i culturals, en termes mèdics. L'any 2006 s'aprova la Convenció Internacional sobre els drets de les persones amb discapacitat de les Nacions Unides i el seu Protocol Facultatiu (A/RES/61/106), on es defineixen, d'una banda, les persones Sordes (amb majúscula) com aquelles que utilitzen la llengua de signes com a primer mitjà de comunicació i s'identifiquen amb altres semblants sords, i, d'altra banda, les persones sordes (amb minúscula) com les persones que no hi senten (per tant, es fa referència a la privació total o parcial de l'audició).

A continuació descrivim els diferents àmbits en què s'han situat les persones sordes, tot començant per l'àmbit educatiu i passant per l'àmbit associatiu i la LSC.

3. EDUCACIÓ

Abans d'introduir-nos en la història de l'educació de les persones sordes és necessari assenyalar que durant molt temps aquesta ha estat canviant i insuficient, fet que ha comportat serioses repercussions per al desenvolupament cognitiu de les persones sordes. Per començar a parlar de l'educació de les persones sordes a Catalunya, hauríem de remuntar-nos als antecedents històrics registrats a Espanya i Europa. Durant els segles XVI-XVII, apareixen a Espanya els primers documents relacionats amb l'educació de les persones sordes: Fra Pedro Ponce de León (Sahagún, 1506/1508-Burgos del Monestir de Oña, 1584) (*fig.3*) és considerat el primer professor sord. Una de les primeres obres que descriu la tasca educativa de Fra Ponce de León és *Reduccions de les lletres i art per ensenyar a parlar els muts*, publicada el 1620 per Juan Pablo Bonet (El Castellar, Zaragoza, 1573. Madrid, 1633) (*fig.4*). No obstant això, recerques recents consideren que tal afirmació és agosarada, ja que hi ha indicis que apunten a l'existència d'una educació anterior (Frigola 2010).

L'educació de les persones sordes, segons la teoria més estesa, es va originar quan el Marquès de Trovar va tenir, entre la seva llarga descendència, dos fills sords, els quals no

podia declarar hereus del seu patrimoni per les lleis vigents d'aquella època, que no permetien rebre herències a les persones que no podien parlar. El Marquès va recórrer llavors al Monestir de Oña (Burgos), on va conèixer Fra Ponce de León. L'èxit educatiu d'aquest monjo va ser conegut per molta gent que va arribar a saber que un dels nens, a més de parlar amb tota claredat, cantava.

Cent cinquanta anys després, apareix en escena un altre personatge important per a l'educació de les persones sordes: l'abat Charles-Michel de L'Épée (1712-1789) (fig.5), el qual creà l'Institut Nacional de Sordmuts a París, entre 1755-1760, aproximadament. Va promoure una educació per als sords per mitjà de signes i va afegir a la llengua de signes francesa (LSF), que ja existia llavors, signes de la seva pròpia invenció per facilitar l'aprenentatge del francès escrit. L'abat va denominar aquests signes «signes metòdics» i en va deixar constància en la seva obra *Instrucció dels sords i muts per la via dels signes metòdics* (1776) (Frigola 2010). D'altra banda, també a finals del s. XVIII, a Alemanya, hi havia el mètode oral, representat per Samuel Heinicke, que es fonamentava en l'ús de la llengua oral per part de les persones sordes.

Així, a Espanya, més endavant coexistiran dos mètodes educatius oposats. D'una banda, el mètode gestual, impulsat per l'abat L'Épée i defensat a França, Itàlia i els Estats Units — Thomas Gallaudet (fig.6) i Laurent Clerc—, i de l'altra, el mètode oral, impulsat per Heinicke (fig.7), i defensat a Alemanya, la Gran Bretanya, Holanda, i, més tard, als Estats Units, convivint amb el mètode gestual (Frigola 2010).

Centrant-nos ara a Catalunya, cal destacar que el 4 de febrer de l'any 1800 es crea la primera escola per a nens i nenes sords (Escola Municipal), que comptava amb el suport de l'Ajuntament de Barcelona, però no de la Corona, a diferència de l'Escola de Madrid. L'artífex en va ser el religiós i professor Joan Albert Martí, que presumptament utilitzava el mètode oral durant les seves classes, jutjant pel que ell mateix va escriure sobre la seva experiència professional: «Ensenyava a llegir i a escriure». Aquesta escola estava situada en el que avui dia coneixem com a *Saló de Cent* del consistori barceloní (fig.9).

FIGURA 3. Fray Pedro Pnce de León

Font: desconeguda.

Figura 4. Juan de Pablo Bonet

Font: desconeguda.

FIGURA 5. Abate Charles-Michel de l'Épée

Font: desconeguda

FIGURA 6. Thomas Gallaudet

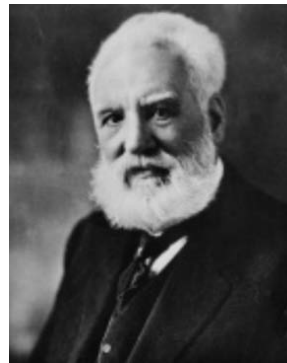
Font: desconeguda.

FIGURA 7. Samuel Heinicke

Font: desconeguda.

FIGURA 8. Graham Bell

Font: desconeguda.

FIGURA 8. Saló de Cent. Ajuntament de Barcelona, abans de les reformes.

Font: desconeguda

L'educació de les persones sordes a tot el món va quedar directament afectada a partir de la celebració del conegut com a Congrés de Milà el 1880, on es va decidir que l'educació dels infants sords s'havia d'enfocar a l'aprenentatge de la llengua oral i, per tant, la llengua de signes n'havia de quedar exclosa. La tradició oralista serà la predominant en l'educació dels sords fins al finals del segle XX, quan la llengua de signes comença a recuperar terreny, amb la defensa de models bilingües.

4. MOVIMENT ASSOCIATIU

Davant l'exclusió de la llengua de signes de les escoles de sords, els signants trobaven els seus espais de socialització en les associacions de sords.

El maig de 1936 es va crear la Federació Nacional de Societats de Sordmuts d'Espanya (FNSSE) gràcies a la iniciativa de Juan Luis Marroquín i Àngel Calafell, però el cop militar del 18 de juliol i la Guerra Civil van interrompre'n l'activitat fins als anys 50. Amb l'inici d'una certa apertura política, el moviment associatiu comença a fer les seves reivindicacions. Aquests dos personatges fundadors van ser els primers impulsors del moviment associatiu a Espanya i van contribuir decisivament al desenvolupament de la comunitat sorda en gairebé tots els àmbits: social, educatiu, i cultural. Així mateix el Sr. Juan Luis Marroquin, l'any 1951, va participar en l'assemblea constituent de la *World Federation of the Deaf* (Federació Mundial de Sords) (Liñares Barreto 2003).

Pel que a l'àmbit català, les primeres associacions que van sorgir van ser les de Barcelona: el Centre Familiar de Sordmuts de Barcelona (1916) (*fig.1*), el Cercle Esportiu de Sordmuts de Barcelona, (1924) (*fig.10*), i el Cercle Recreatiu de Sordmuts de Barcelona (1935) (*fig.2*). L'any 1909 es va crear una mútua amb el nom de Societat d'Ajuda Mútua entre los Sord-muts de Catalunya, amb l'objectiu principal de donar als sords la possibilitat de ser mutualistes, atès que les persones sordes no podien ser-ho en les companyies d'assegurances generals per la seva discapacitat. El seu fundador va ser Emilio Tortosa, director i professor de l'Institut Català de Sordmuts. L'any 1980, la mútua va passar a ser un punt de trobada dels afiliats i va obtenir un local social propi per a les activitats lúdiques i culturals, com la resta de les altres associacions de persones sordes, amb el seu primer president sord, Sr. Àngel Calafell (els anteriors presidents van ser tots oïdors per la imposició dels Estatuts d'aquesta).

En la postguerra, les tres primeres associacions barcelonines es van fusionar amb el nom de Casa del Sordmut de Barcelona. A mitjan segle XX, es van crear més associacions en diferents llocs de Catalunya: Acció Catòlica de Sordmuts de Barcelona, Llar de Sordmuts de Lleida, Casa de Sordmuts de Manresa i Associació de Sordmuts de Sabadell.

El 1978, amb el canvi de la política territorial d'Espanya, es va fundar la Federació d'Associacions de Sords de Catalunya (FESOCA) (<http://www.fesoca.org/cat>) (*fig.11*), amb l'objectiu d'unir les associacions existent en el territori català, i posteriorment se li va canviar el nom pel de Federació de Persones Sordes de Catalunya.

El moviment associatiu català ocupa un lloc rellevant dins el moviment associatiu d'Espanya, per haver impulsat esdeveniments estatals com el I Congrés Nacional de Sordmuts d'Espanya, celebrat a Barcelona el 1935 (*fig.12*), la creació de la Federació Nacional de Societats de Sordmuts d'Espanya (FNSSE, actual CNSE; <http://www.cnse.es>), així com els inicis de la Federació Espanyola d'Esports de Sordmuts. Tots van tenir lloc a la ciutat de Barcelona (vg. Frigola 2010).

FIGURA 10. Cercle esportiu de sordmuts de Barcelona (1924)

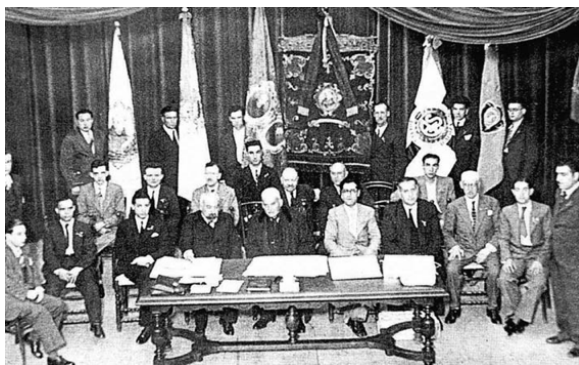
Font: SordPress.

FIGURA 11. Reunions inicials de la Federació d'Associacions de Sors de Catalunya (FESOCA)

Font: Frigola.

FIGURA 11. I Congrés Nacional de Sordmuts d'Espanya

Font: SordPress.

5. LA LLENGUA DE SIGNES CATALANA

Des que es té consciència de l'ús de la llengua de signes, les persones sordes n'han dit *mímica* o qualsevol altre nom. Tradicionalment, es considerava que la forma d'expressar-se amb signes era una espècie de codi acordat i usat per tots els sords del món, una idea que avui moltes persones segueixen tenint. De fet, fins als anys 80, els mateixos sords no tenien plena consciència del valor de la pròpia llengua i la col·locaven de manera inconscient en un graó inferior respecte de la llengua oral. I és que la societat en general no acceptava que la

llengua de signes fos una veritable llengua i, per tant, no es va tenir en compte en cap pla de promoció i conservació de les llengües minoritzades ni a Europa o Amèrica ni en l'àmbit de l'ensenyament, si més no, com una eina per a la formació i educació dels nens sords.

Cap als anys 60, el nord-americà William Stokoe, professor d'anglès a la Universitat Gallaudet, per a sords, després d'observar els seus alumnes quan signaven (utilitzaven la llengua de signes) i de comprovar la riquesa gestual, va decidir investigar la llengua de signes per tal de descobrir-ne l'estructura lingüística. L'any 1960 va publicar la monografia *Sign Language Structure*, i aquest va ser el punt de partida del canvi en el concepte de les llengües de signes i l'inici dels estudis científics i lingüístics d'aquesta llengua. L'any 1965 va publicar, en col·laboració, el *Dictionary of American Sign Language*. Stokoe va aconseguir demostrar que la llengua de signes (LS) tenia una estructura fonològica equivalent a qualsevol altra llengua oral, que no era una successió de gestos mímic sense ordre ni estructura gramatical. Des d'aquest instant es va desencadenar un corrent creixent de recerques en molts camps diferents com l'educació, la psicologia, la història, la sociologia, etc. i d'un descobriment de les persones sordes usuàries de les diferents llengües de signes, de la seva pròpia identitat i del dret a l'ús de la LS, atès que es va demostrar que era una llengua com qualsevol altra. Cal tenir en compte, al mateix temps, que el problema de la sordesa ampliava el camp molt més enllà i deixava de ser exclusivament una qüestió clínica.

Si ens centrem a Catalunya, no va ser fins a la dècada dels 80 que va començar a usar-se la denominació de *llenguatge de signes català* i, poc després, la que ara és oficial, la *llengua de signes catalana* (LSC). Dins el projecte Horizon 2020 «SIGN-HUB: Preservació, investigació i foment del patrimoni lingüístic històric i cultural de les comunitats sordes signants europees amb un recurs integral», coordinat per la UPF, es van fer entrevistes a 24 persones sordes de més de 65 anys, i hi ha dos fets molt evidents: primer, l'afany de la majoria de ressaltar que ells, els entrevistats, parlaven o van aprendre a parlar més o menys bé i, segon, la sincronització que hi havia entre les dates dels seus primers records i la data d'adquisició de la LSC, així com la resignació d'haver-ne rebut una escassa formació a les seves respectives escoles o col·legis, tot i tenir en compte la situació sociopolítica de l'Espanya de la Guerra Civil i la postguerra. Malgrat els avanços aconseguits, encara hi ha molta desinformació en àmplies capes de la societat i molta resistència en els estaments responsables del tema de la sordesa, tant en el vessant mèdic com en l'educatiu i la situació a Catalunya és un reflex fidel d'aquesta problemàtica, tot i ser, actualment, de les més avançades en la recerca i l'estudi de la llengua de signes.

Encara parlant de la LSC, podem afirmar que és única en tot el territori de Catalunya i té força varietat, cosa que ve determinada per com i pel lloc on se n'adquireix el coneixement i ús: familiars sords, contacte primerenc o no amb la LSC, la zona on es viu, ja que hi ha variacions entre les diferents comarques catalanes, les associacions o els grups de persones amb les quals es reuneixin i, especialment, els centres educatius on s'hagin cursat els estudis. Un exemple el tenim a la ciutat de Barcelona, que, abans que s'imposés el model educatiu d'integració escolar, tenia un mínim de sis centres d'escolarització per a nens sords, on les llengües de signes pròpies dels alumnes de cada centre es transmetien dels alumnes més veterans als més recents; i aquests alumnes tenien un vocabulari parcialment diferent, atès que en aquella època no existien ni la facilitat de comunicació ni desplaçament la mobilitat que hi ha avui.

A Espanya i Catalunya gairebé al mateix temps, va començar la lluita de les persones sordes per al reconeixement de la pròpia identitat, cultura i llengua. L'1 d'abril de 2003 el Consell d'Europa va instar els seus estats membres al reconeixement oficial de les llengües de signes com a principal via d'integració social per al col·lectiu europeu de persones sordes. A Espanya, gràcies a la reivindicació de la CNSE, es va aconseguir l'aprovació de la Llei 27/2007, de 23 d'octubre, per la qual es reconeixen les llengües de signes espanyoles; no

obstant això, abans hi va haver polèmica entre els usuaris de la LSE i els de la LSC, ja que els sords espanyols deien que la LSC era un dialecte de la LSE.¹

Gràcies a l'oposició i lluita de la FESOCA es va aconseguir que constessin ambdues llengües de signes en el reconeixement de la Llei 27/2007, de 23 d'octubre (*fig.14*), encara que, a efectes pràctics, no ha servit perquè l'Estat espanyol financés la LSC. Totes les ajudes aconseguides de l'Estat per al desenvolupament de l'esmentada llei les absorbeix la LSE. La FESOCA, amb la col·laboració de nombroses altres entitats i persones, va aconseguir que l'11 d'abril de 2007 el Parlament de Catalunya aprovés per unanimitat la Llei 17/2010, de 3 de juny, de reconeixement de la LSC (*fig.15*), vegeu Quer (2011).

Des que la LOGSE va decretar la inserció escolar dels alumnes sords, han anat desapareixent els col·legis per a sords. Arran d'això, s'han anat perdent un dels pilars bàsics en l'aprenentatge i la difusió de la LSC i s'han donat paradoxes. D'una banda, el nombre d'usuaris i la recerca de la llengües de signes augmenta, així com les recerques de les universitats, però el nombre de nens sords que l'usen disminueix. I d'altra banda, la tecnologia actual i les xarxes socials han beneficiat enormement la capacitat de comunicació de les persones sordes i això ha afectat el model associatiu i ha dut a la desaparició dels col·legis específics de sords. La crisi de les associacions afecta la capacitat d'enriquiment i difusió de la LSC i l'ús de les xarxes socials tendeix a homogeneïtzar les diferents variants de la llengua de signes no només de Catalunya o Espanya sinó de moltes parts del món.

6. CONCLUSIONS

Malgrat els anys transcorreguts i l'interès creixent de moltes persones, principalment en l'àmbit universitari, tant la comunitat sorda com la LSC continuen sent poc conegudes i la majoria dels nens, joves i adults sords continuen tenint enormes dificultats per accedir a una formació al mateix ritme i nivell que la societat en general pel suport majoritari a l'opció oralitzadora, malgrat els evidents avantatges que comporta el fet d'usar la pròpia llengua natural: la LSC.

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

FRIGOLA, SANTIAGO (2010). «La comunidad sorda de Catalunya». *Les llengües de signes com a llengües minoritàries: perspectives lingüístiques, socials i polítiques*. Ed. a cura de Joan

Martí i Castell i Josep M. Mestres i Serra. Barcelona: IEC, p. 29-54.

LIÑARES BARBEITO, XOSÉ LUIS (2003). «Apuntes para una sociología de la comunidad sorda». *Educación y Bibliotecas* 138, 50-61.

QUER, JOSEP (2011). *La llengua de signes catalana, una llengua pròpia més de Catalunya*. *Catalan Review* 24 (2010): 45-57.

STOKOE, WILLIAM (1960) *Sign Language Structure*. Buffalo: University of Buffalo. http://saveourdeafschools.org/stokoe_1960.pdf

STOKOE, WILLIAM; CASTERLINE, DOROTHY C.; CRONEBERG, CARL G. (1965). *Dictionary of American Sign Language*. Gallaudet Press: Washington, DC.

¹ En relació amb això, una anècdota que ho contradia: el maig de 1978, el grup de teatre de CERECUSOR de Barcelona, amb Xavi Álvarez com a director, va presentar a Madrid, en el marc de la primera Setmana Nacional de teatre de Sords, l'obra *Noces de sang* amb un èxit inqüestionable i va aconseguir el primer premi i les queixes —en alguns casos furibundes— de molts dels assistents perquè no entenien la LSC i exigien que tots signéssim la mateixa llengua de signes, evidentment la LSE.

8. WEBGRAFIA

Federació de Sords de Catalunya (FESOCA): <http://www.fesoca.org>

Confederación Estatal de Personas Sordas (CNSE): <http://www.cnse.es>